

В. Сергійчук
м. Київ

ЕТАПИ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НІМЦІВ В УКРАЇНУ

Перші відомості про німців в Україні, як зазначає “Енциклопедія Українознавства”, датуються кінцем X ст. Німці прибувають на наші землі як купці й мандрівники, а також у складі посольств. А з початку XI ст. невеликі групи німців з Відня, Любека, Регенсбурга, Майнца вже обживаються в Києві, Володимирі-Волинському, Луцьку й успішно ведуть торгові справи. Важливу роль у стосунках між нашими країнами відіграють шлюбні зв'язки українських княжих родів з німецькими.

Після татарського нашестя 1240-1241 років посилюється приплив німців на західноукраїнські землі, їх запрошують галицько-волинські князі для відбудови зруйнованих міст і розвитку торгівлі та ремесел. Скажімо, в середині XIII століття галицько-волинський князь Данило Романович, проголошений 1253 року з благословення Папи Римського королем Русі, запрошує німців для будівельних робіт і розвитку ремесла в Холмі. Аби зацікавити колоністів, їм надають різні привілеї. Зокрема, звільняють на певний час від податків, дозволяють місцеве самоуправління й своє судочинство за магдебурзьким правом.

Усе це сприяло розселенню німців у Володимирі-Волинському, Луцьку, Львові, Перемишлі, Ярославі, Сяноку та інших українських містах. Історичні джерела свідчать, що в 1270-1290 роках війтами Володимира-Волинського і Луцька були німці.

Паралельно з цим іде процес колонізації Закарпаття, що почався з XII століття. Першим містом їх розселення був Спіш – на українсько-словацькому пограниччі. Пізніше вихідці з німецьких земель з'являються у Левочі, Бардієві, Кошиці, Пряшеві, Ужгороді, Мукачевому, Береговому, Хусті, а з XIV століття – в Тячеві, Вишковому, Довгому Полі.

Менше німців потрапляло тоді на Буковину і Правобережну Україну.

Коли українські землі окуповують Польща й Литва, німецька колонізація посилюється. Цьому сприяють різні пільги й магдебурзьке право, що їх надавали німцям польські королі й литовські князі. Тому окремі українські міста по суті опиняються під орудою німців. Так, у Львові вони відтіснили місцеве самоуправління та судочинство. Німецька мова стає офіційною в

міській управі, нею правлять службу в костьолах. До речі, першим католицьким єпископом Львова був німець. Вплив німецьких колоністів у XIV-XVI ст. був таким великим, що війтами і членами управи обираються німці.

На ту пору розширюються німецькі колонії в Перемишлі, Ярославі, Сяноку, Дрогобичі, Самборі, Галичі, Коломиї, Снятині, а також заснуються нові на Волині та Поділлі.

Слід зазначити, що німці в Україні осаджуються переважно в містах, менше – в сільській місцевості. Їхня хліборобська колонізація відбувається, як правило, в Західній Галичині. Внаслідок цього процесу в багатьох містах Західної України спостерігаються середньоевропейські риси в архітектурі, господарстві, самоуправлінні.

В середині XV ст. німецька колонізація в Україні слабшає, а вихідці з німецьких земель втрачають свої позиції під тиском польського елемента й значною мірою полонізуються. Лише невелика частина їх українізується.

Окреме питання – німці в Україні у війську польської держави. Як найманці вони служили в загонах польсько-литовської шляхти під час боротьби проти повстань козацтва і народних мас. Водночас багато їх було серед українського козацтва. Так, відомий у середині XVI ст. барський староста Бернард Претвич, який мав з татарами 70 битв і жодної не програв, – виходець із Силезії. Уже в першому реєстрі запорожців 1581 року зустрічаємо вихідців з німецьких земель. Були вони і в Запорозькій Січі. У реєстрі 1649 року після Зборівського договору також називаються німці.

Козацька старшина залучає німців як ремісників і управителів своїх маєтків. Саме вони розвивають виробництво поташу, саме їм гетьманський уряд доручає займатися укріпленням фортець. Серед німців були також медики, зброярі, архітектори, вчителі. Під час гетьманування Івана Виговського й Петра Дорошенка в Україні служили навіть спеціально найняті німецькі військові підрозділи. Відомо, що генеральний осавул артилерії Івана Мазепи Фрідріх фон Кенігсек керував обороною Батурина проти Меншикова в 1708 році. За спогадами французького дипломата Жана Балюза, гетьман Мазепа мав двох лікарів німців.

Новий етап переселення німців в Україну починається в роки правління Катерини II. Згідно з її Маніфестом від 22 липня 1763 року частина їх прибула на наші землі з Поволжя. У 1767 році утворилося 6 невеликих, так званих Біловезьких, колоній біля Бахмача на Чернігівщині, а через три роки – біля Кролевця.

Масове переселення німців з історичної батьківщини починається після знищення Запорозької Січі 1775 року. На запорозьких землях у 1789-1790 рр. поселяють релігійну громаду менонітів з Німеччини й Голландії. Найбільше їх оселяється 1803 року на річці Молочній. Ці поселенці ще і в 20-х роках ХХ ст. називали себе – “нашадки голландських вихідців”. Меноніти переселилися в далеку й незалюднену місцевість, аби уникнути переслідування своєї релігії. Цікаво, що саме тут, у долині річки Молочної, селилися й російські сектанти – духобори та молокани, які також прагнули зберегти тут свою релігію.

Після Маніфесту Олександра I від 20 лютого 1804 року на південь України прибувають вихідці з Бадена, Вюртемберга, Ельзасу, Пфальца, Прирейня, а також із Західної Пруссії. Німцям-колоністам надавалися певні пільги. Вони на 30 років звільнялися від будь-яких податків, мали право відкривати промисли з припискою до них кріпосних селян. Тільки протягом перших двадцяти років ХІХ ст. 50-ти німецьким колоніям наділено 214 тисяч десятин землі в Бердянському й Мелітопольському повітах. Кожний колоніст одержував на двір 60-65 десятин, як правило, кращої землі.

Після завоювання Росією Бессарабії сюди також спрямовується потік німців-переселенців. Перепис 1897 року свідчить, що на півдні України (в Бессарабській, Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях) проживали 345 тисяч німців, що складало 4,2 відсотка від усього населення. У 1911 році, згідно з німецькими джерелами, цей етнос тут нараховував 488 тисяч, за віросповіданням його кількість розподілялася так: євангелісти – 42,6 відсотка, католики – 36,7, меноніти – 20,7.

Особливим регіоном компактного проживання німців в Україні стала Волинь. Якщо в 60-х роках ХІХ ст. їх налічувалося тут тільки до 5 тисяч, то, починаючи з 1883 року, приплив цього етносу сюди значно посилюється; за переписом 1897 року волинських німців було вже 170000. А за 1914 року їх уже близько 240000: у Житомирському повіті – 66000, Новоград-Волинському – 53000, Луцькому – 43000, Володимир-Волинському – 22000, Дубнівському – 10000, Володарському – 5700.

Особливо німецька колонізація була відчутна на Львівщині, де навіть вводиться німецька мова. З другої половини ХІХ ст. цей процес слабшає. Станом на 1914 рік у Галичині налічувалося 47000 німців, а в Закарпатті – понад 10000.

На Буковині на той час німців проживало 21000, а в самих Чернівцях, званих “малим Віднем”, – 14000. Місцевий університет

був до 1918 року німецьким.

Крім того, німці сусідували з українцями і в місцях компактного проживання останніх у різних регіонах Російської імперії. Так, на Холмщині їх налічувалося серед українців у 1914 році 25800.

Внутрішня організація німецьких колоністів в Україні відзначалася широким демократизмом (обранням управителя-шульца, вчителя, а також священика в євангелістських громадах). Окремих привілеїв надавали німцям маніфести Катерини II та Олександра I (зокрема, навчання рідною мовою, використання її в державному діловодстві, звільнення від військової служби). Ці привілеї в 1870 роках було ліквідовано. Крім того, царський уряд обмежив місцеве самоуправління в німецьких колоніях. У зв'язку з цим частина населення, головним чином меноніти, емігрувала до США, ті, що лишилися, почали організовувати приватні німецькі школи, а також школи при кірхах.

На початку XX ст. німці в Україні, незважаючи на національні утиски з боку властей, зберегли свою мовну самобутність. Протягом 1863-1914 років регулярно виходила "Одеська німецька газета", а в 1906 – католицька "Німецька хроніка". В Одесі, де з 1818 року містилася німецька адміністративна влада (до цього вона перебувала в Катеринославі), функціонувала реальна школа, видавництво.

Слід зазначити, що саме під впливом німецьких колоністів в Україні з другої половини XIX ст. поширюється євангелізм, зокрема штундизм.

Німецьке середовище дало Україні багато відомих учених. У вищих навчальних закладах працювали: фізик М. Шіллер, математик Г. Пфайер, астроном Р. Фотель, хімік Т. Буше, ботаніки В. Бессер, Р. Траутфетгер, І. Шмальгаузен, фізіолог О. Вальтер, медики М. Дітеріхс, Г. Рейн, правознавець О. Ейхельман, економіст М. Буше, археолог Е. Штерн та багато інших. Відомий український поет і літературознавець О. Бурхгард (Юрій Клен) також німецького походження.

Період 1917-1920 років залишив глибокий слід в історії німецького поселення в Україні. Німецькі колоністи не залишилися осторонь тих бурхливих подій, які прокотилися по всій Україні. Так, вони створили спеціальні батальйони та загони самозахисту, що діяли в складі армій Денікіна та Врангеля. Були німці і в більшовицьких формуваннях.

Що стосується співпраці з Українською державою, то німецькі колоністи поставилися до неї з прохолодою. Щоправда, певна кількість кадрових військових служила в українській армії й на

флоті, зокрема, генерал С. Дельвіг, полковник Ю. Огмарштейн та інші.

Активнішими в українських справах були німці Галичини, де вони навіть мали свого представника в Українській Національній Раді. Крім того, багато німців західноукраїнського походження перейшли на службу в Українську Галицьку Армію. До таких належали, передусім, підполковник А. Бізанц, сотник Г. Кох, генерал А. Кравс, генерал Г. Ціріц та інші.

А от буковинські німці в масі виступали за прорумунську політику.

Уряд України уважно поставився до залишених їй у спадок царським режимом проблем українських німців. Так, у червні 1918 року кабінет гетьмана Павла Скоропадського створив при Міністерстві юстиції комісію для вироблення порядку повернення українським німцям секвестрованого у них під час Першої світової війни майна.

Але, як правило, всі німецькі колонії в Україні зазнали 1919 року страшного спустошення у зв'язку з нашествиям Добровольчої Армії генерала Денікіна.

Це розорення особливо діалося взнаки 1921 року, коли на півдні України стався неврожай. Він потягнув за собою голод, бо всі хлібні запаси німецьких господарів попередніх років насильно присвоїла комуністична влада через систему продзагонів. І в багатьох випадках, аби врятувати свої сім'ї від голодної смерті, німецькі колоністи змушені були найматися до євреїв, які здавали їм в оренду свої земельні наділи.

Восени 1922 року становище в німецьких колоніях півдня України залишалось дуже важким, особливо у Великотокмацькому, Мелітопольському, Дніпровському та Одеському повітах, які Центральною комісією по боротьбі з наслідками голоду було визнано найбільш потерпілими в Україні. В цих повітах згідно з офіційною статистикою мешкало 126 тисяч німців – майже третина тих, які проживали в Україні.

Не кращим було становище німців і в інших регіонах. Так, обслідування колоній Єлисаветградського повіту засвідчило, що тут харчуються тільки молоком і трав'яним супом.

Мешканці колонії “Шпрингфельд”, що поблизу станції Долинська, скаржилися на червоноармійців, розквартированих неподалік: вони нападають на селян, які їдуть на базар з продуктами, і відбирають силоміць їх: з'являються в домівках і вимагають прогодувати, після чого, роблячи повальні обшуки, забирають усе, що їм заманеться, а то й обкрадають господарів.

Багато переслідувань зазнавали німецькі колоністи і від офіційних властей. Так, мешканцям колонії “Нейфельд” перешкоджали повернутися до рідних домівок, стверджуючи, що вони – контрреволюціонери. Тутешній незаможник Гохгальтер заявляв: голова волосного виконкому і начальник міліції взагалі ненавидять німців.

І це не випадково, оскільки місцеві більшовицькі керівники не могли добитися масового вступу німців до комнезамів. Скажімо, в колонії “Нейфельд” зголосився тільки один, в “Карлсруе” комнезам одразу ж розпався, бо “німецький селянин не цікавився комуністичною пропагандою”, – визнавав завідуючий німецькою секцією ЦК КП(б)У Гохштегер.

А в цей час головним завданням німецької секції КП(б)У було здійснення продподаткової та посівної “кампанії” і чистка вчителів у колоніях. Особливо при цьому відзначилися, як підкреслюється в звіті Гохштегера за жовтень 1922 року, в Одесі. Тутешня Зелцьська волость, до складу якої входили чотири великі колонії, була нагороджена орденом Червоного Прапора “за примерное выполнение продналога, другие немецкие волости той же губернии были одобрены, Грослибентальская волость получила карманные часы”.

Але такі “успіхи” у виконанні продподатку викликали й зворотню реакцію, про що свідчать факти виступів населення проти радянської влади. Зокрема, на межі Одеського й Тираспільського повітів було розкрито виступ, у якому також брали участь 35-40 німців. Гохштегер пояснював цю ситуацію таким чином: “В колониях, где коммунистов нет, задают тон кулаки, имеющие экономический перевес, а где парработники имеются, там стоят незаможные у власти”.

Однак прошарок комуністів серед німецьких колоністів був дуже тонкий: на Таганрозький округ, наприклад, нараховувалося лише 2 члени РКП, у 200 колоніях Волині не було жодного німця-комуніста.

Певною мірою причину цього розкриває сам Гохштегер: “Немецкий колонист, который выделяется из остального населения Украины своей хозяйственной способностью, и до сих пор благодаря его языку, религии и правам составляет себя как особый элемент и требует особые методы по их работе. Он еще в меньшей мере, как украинский крестьянин, поддается пустым словам и обещаниям. Так как он любит порядок и последние годы в старом режиме как немец был сильно угнетен, можно было бы легче притянуть к советской власти, если она ему даст порядок и защиту от насилия”.

Рятуючись від голоду, разом з українцями Поволжя в Україну потягнулися й їхні сусіди – німецькі колоністи. Крім того, в німецьких колоніях Одеської губернії прийняли 600 голодуючих дітей Поволжя, колоністи Житомирського повіту взяли на своє утримання 400 дітей з Маріупольського повіту. Три делегації колоністів з України виїжджали до Німеччини й Швейцарії, де агітували за допомогу голодуючим у Радянській Росії.

Але ці поїздки стали можливими вже пізніше, коли голод в Україні не можна було замовчувати. Тільки тоді українське представництво в Берліні запропонувало матеріал для випуску спеціального присвяченого Україні номера журналу робітничої допомоги голодуючим “Soviet Russland im Bild”.

Завдяки зв'язкам з німецькими колоністами, які покинули Україну, але ще збиралися туди повернутися згодом, вдалося добитися кредитного асигнування рейхстагом 100 мільйонів марок на відбудову господарства німців-колоністів України, потерпілих від неврожаю. Реалізуючи виділені кошти, фірма Петера Вестена доставила в Україну два пароплави з посівним матеріалом і продовольством.

До речі, уряд Радянської України не поспішав приймати назад усіх німців-колоністів. Так, у жовтні 1921 року Голова Раднаркому України Християн Раковський повідомив постпреда в Берліні Аусема: “Старых немецких колонистов из Аргентины, возвращающихся на Украину с сельскохозяйственным инвентарем, мы, безусловно, примем. Нами здесь оказывается всяческое содействие украинским немцам-колонистам для использования их хозяйственного опыта”.

А українські німці-колоністи, які на початку 20-х років опинилися на своїй історичній Батьківщині, належали до тієї категорії, що за класовими ознаками не завжди задовольняла керівників УРСР. Серед них були вислані царським режимом під час Першої світової війни, ті, хто виїхав добровільно на заробітки або під тиском німецьких окупаційних властей у 1918 році, мобілізовані Денікіним і Врангелем у райони німецьких колоній, а також окремі емігранти, що залишили Україну в період падіння Російської імперії.

Ось чому українські радянські дипломати в розмовах з бажаними повернутися в Україну обмежувалися фразами, мовляв, будемо відправляти вас на попереднє місце проживання, якщо будете брати з собою інвентар і посівний матеріал.

Ускладнення викликало і те, що уряд УРСР дозволяв рееміграцію німців-колоністів лише в лівобережні райони. Це мало дивний вигляд, оскільки саме на Правобережжі знаходилися Одеська, Миколаївська

та частина Катеринославської губернії з великими масивами вільної землі, зрештою, з історичними центрами німецької колонізації.

Аналіз досі невідомих архівних документів засвідчує: труднощі, з якими зустрілися німці-колоністи в цей період, значною мірою обумовлювалися штучно створеною ситуацією, до чого доклали зусиль більшовики України. Зокрема, німці України, можна вважати, зазнавали переслідувань через те, що Німеччина прийняла до себе українську еміграцію. Так, не маючи можливості вплинути в цьому плані на офіційний Берлін, представник УРСР у Німеччині Аусем радив у грудні 1921 року тодішньому Голові Раднаркому і наркому закордонних справ Радянської України Раковському “сделать пару затруднений для немцев в Харькове и Одессе”.

Особливу увагу в своїй роботі серед німецького населення України ЦК КП(б)У приділяв у цей час менонітам, яких нараховувалося до 100 тисяч, зважаючи на релігійну замкненість цієї групи.

Як свідчать документи, крім загальних завдань, що їх здійснювали органи ОДНУ з “обслуговування” німецьких колоній за дорученням партії більшовиків, стосовно менонітів виділялося два специфічних напрямки: контроль над “Союзом нащадків голландських вихідців” та виявлення менонітських проповідників.

На думку українських чекістів, “Союз нащадків голландських вихідців” з центром у Харкові “ведет скриту політическую деятельность в направлении ограждения менонитских масс от советского влияния, с другой стороны, СПГВ, будучи связанным с менонитскими организациями Америки, Канады, Германии, Голландии и других стран, стремится осуществить так называемую политику единства интересов менонитов во всем мире, отсюда стремление быть возможно меньше зависимыми от того государства, на территории коего проживают. Такие факты, как эмиграция 1925 года, не что иное, как плановая переброска двух с половиной тысяч человек (2500) в Канаду, заранее предусмотренная Канадской и Украинской организацией, что подтверждается документальными данными, имеющимися в распоряжении ГПУ...”

Помимо освещения деятельности проповедников нами нащупывается нарождающееся течение, высказывающееся за необходимость отказа менонитов от привилегий, основанных на религии. Это течение мы намерены развить в целях разложения менонитской массы и подрыва ее сплоченности”.

На своєму засіданні 4 вересня 1925 року Політбюро ЦК КП(б)У вирішило реорганізувати “Союз нащадків голландських вихідців” в

Волинський округ		Миколаївський округ	
Чуднівський район	6,4	Варварівський район	38,5
Володарський	28,2	Вознесенський	1,2
Новоград-Волинський	14,0	Одеський округ	
Пулинський	15,6	Березівський район	30,2
Запорізький округ		Білаївський	7,5
Хортицький район	36,8	Гросулівський	20,0
Коростенський округ		Северинівський	6,4
Барашівський район	20,9	Цебриківський	28,0
Городницький	16,9	Сталінський округ	
Ємільчинський	16,9	Великоянівський район	6,1
Маріупольський округ		Єстільський	0,7
Микільський район	8,5	Херсонський округ	
Старокоранський	14,0	Снігурівський район	0,4
Новоселівський	0,7	Шапегівський округ	
Старокарменчицький	4,7	Плужнянський район	4,1

Україні. Зокрема, крім чисто господарських заходів, якими передбачалося “вовлечение этого реорганизованного союза как кооперативную организацию в общую сеть и систему” радянської кооперації, передбачалися й політичні:

“...ж. Поручить немсекциям принять соответствующие меры к расслоению менонитов изнутри путем создания соответствующей базы-актива, на которую было бы можно опереться.

з. Добитися на ближайшем съезде при перевыборах Правления Союза изменения состава такового за счет выдвижения советски настроенных людей из низов.

и. Считать принципиально возможным выпуск за границу тех, кои распродали свое имущество и имеют на руках паспорта”.

Здійснюючи ці заходи, радянська влада почала регулювати землекористування в менонітських колоніях, виділення їх в окремі сільради й райони. Крім того, з метою залучення трудового населення до радянського будівництва було переглянуто списки менонітів, які раніше були позбавлені виборчих прав до Рад. Відтепер меноніти звільнялися від строївої служби в Червоній

Армії, їхні культурні заклади фінансувалися з місцевого й державного бюджету.

Завдяки цим заходам значно скоротилась еміграція серед менонітів-селян, яка загрожувала набрати великих розмірів (з бажаних виїхати 25000 менонітів на кінець 1925 року Україну залишило лише 4000).

Але, як і раніше, керівників Радянської України непокоїв “Союз нащадків голландських вихідців”, що вважався серйозною перешкодою комуністичній владі в здійсненні її політики в німецькому селі. Особливо велике невдоволення влада виявляла до керівників менонітської організації, яких бачили лише як колишніх поміщиків, заводчиків, а відтак вороже настроєних і до спроби соціалістичних перетворень, і до органів державного управління взагалі. Документи ЦК КП(б)У підкреслюють ту обставину, що, мовляв, саме керівництво згаданої спілки винне в тому, що в менонітському Молочанському районі з 26000 населення тільки 60 осіб вступили в комітети незаможних селян, 7 – до комсомолу, “а членов партії еще меньше”.

Кількість німців на Україні до 1926 року в порівнянні з 1914-м значно скоротилася – з 872 тисяч до 514 тисяч. Особливо різко зменшилося німецьке населення Волині (з 250000 до 108000), Холмщини (з 35000 до 13000) і Катеринославщини. Багато німців проживало в Запорізькому окрузі. Статистичні дані 1926 року свідчать про такі німецькі поселення: в Гуляйпільському районі – хутір Вузівський (61 чол.), колонія Яблукове (254), в Жеребцівському – Дудникове (328), Ягорівка (191), Лизаветівка (169), Катеринфельд (118), в Запорізькому – Яковлівка (156), Олександргаль (461), Ново-Геленівка (126), Дмитрівка (270), Новомиколаївському – Богунівський (234), Рудівка (65), Н. Глібовський (47), Шевченко (105), Гейнріхсталь (36), Калинка (163), Мирний покій (158), Миколайпіль (207), Павлівка (288), Вербовка (123), Мирівка (365), Вікторівка (394), Ново-Солоня (396), х. Ново-Солоний (30), Канкринівка (521), Терсянка (335). По праву носив назву німецького Хортицький район: Хортиця (1660), Канцерівка (1408), Новослобідка (265), Миколайполе (747), Кронсталь (332), Варварівка (419), Морозівка (426), Нова Хортиця (882), Капустянка (193), Бабурка (499), Павлівка (1336), Долинська (392), Жмерине (173), Широке (1375), Водяне (717), Малашівка (289), Кічкас (1612), Володимирівка (90), Бетанія (72)...

Значна кількість німців проживала в таких промислових округах, як Артемівський, Сталінський, Маріупольський, а також

Херсонському та Одеському, де утворювалися німецькі райони – Високопільський та Гроселібентальський, відповідно. Що стосується Херсонського округу, то слід додати, що на початок 1926 року на його території створювалися нові німецькі сільради: Озерівська, Кочубеївська й Орлівська – Великоолександрівського, Зміївська і Новомиколаївська – Бориславського, Маріївська та Ольгинська – Західно-Каїрського, Основська і Федорівська – Каховського та Цюріхтельська Снігурівського районів.

Подібним чином змушена була діяти Радянська влада і на житомирському Поліссі, де також компактно проживали вихідці з Німеччини. В тодішньому Волинському окрузі створювалися національні Мартинівська, Мирнянська, Пулинська, Рудокопська, Стрибівська, Каролино-Дерманівська і Видумська сільради Пулинського району, Тартачківська – Довбинського, Бубнівська – Баранівського, Радицька – Городницького, Сульжинська – Романівського, Садківська – Троянівського, Мар'янівська – Володарського районів. Тут стояло питання про створення німецького Пулиновського району. На прохання німецького населення було підтримано рішення про перейменування колоній і сільрад: Язвенка – в Грінталь, Прутивки – в Нейгам.

Перепис 1926 року засвідчив таку картину кількості населення німецької національності в місцях найбільш компактного проживання (у відсотковому відношенні):

Звичайно, в цьому архівному документі наведені лише найкрупніші райони компактного проживання німців в Україні. Можна було б згадати і про окремі німецькі сільради: Новоселівську – Апостольського району, нинішньої Дніпропетровської області, Григоріївську – Ізюмського району Харківської області та інші. Всього німців в Україні (без західних районів та Криму) нараховувалося у 1926 році 393924.

Професор В.М. Жирмунський, який у 1926-1927 роках брав участь у наукових експедиціях в німецькі колонії України, зібрав цінний матеріал. Перебуваючи, наприклад, протягом двох місяців (серпень-вересень) 1927 року разом зі своїм аспірантом А. Штремом і місцевим учителем І. Бахманом в Одеському і Херсонському округах, він “посетил 15 немецких колоний: Раштадт, Мюнхен, Ватерлоо, Шпейер, Ландау, Катериненталь, Карлсруэ, Зульц, Йоганнесталь, Рорбах, Вермс (Березанская группа), Бергдорф, Нейдорф, Глюксталь, Кассель (Глюкстальская группа)”. У своєму звіті, який зберігся в архівних фондах, професор підкреслює, що “к

тому времени... удалось установить присутствие следующих диалектических типов среди немецкого населения Украины: говоры пфальцские (католический тип, лютеранский) и смешанные франко-швабские.

Во время поездки по этим местностям было записано 160 народных песен, из них 39 – на граммофон. Все песни можно было поделить на 3 части: старинные (средневекового происхождения), вывезенные колонистами из Германии; романсы XVIII-XIX вв. (из новых песенников); колонистские, часть из которых еще не была опубликована к тому времени. К примеру, о походе на турецкую войну”.

У звіті, крім того, зазначається, що “взаимоотношения между старым и новым репертуаром определяются степенью влияния городской культуры, книги и школы, т.е. в конечном счете – материальным благосостоянием колонии. В некоторых колониях (например, в Катеринентале) наблюдаются существенные различия между репертуаром бедняков (более архаичным) и зажиточных крестьян (более современным). То же относится и к манере исполнения: там, где песни поются хором парней на улице и отсутствует влияние новейшей хоровой выучки (в церковном или школьном хоре), песни сохраняют орнаментацию, характерную для устного исполнения и совершенно исчезнувшую в Германии.

В плане этнографического исследования экспедиция выявила образцы немецкого кустарного искусства: мебель со старинной раскраской цветочными букетами (Глюкстальская группа), стенная живопись на печах (Березанская группа). Немецкие национальные костюмы к тому времени уже исчезли здесь, как и повсюду в южной Украине, но в некоторых селениях сохранился женский лиф без рукавов. Из народных обычаев и обрядов отмечено: сохранение в колониях Березанской группы обрядовых объездов на Троицу, в колониях Глюкстальской группы – посиделок, с заменой, в связи с новыми формами хозяйственного быта, традиционной прялки – вязанием”. У той же час обстежувалися німецькі колонії Маріупольської округи. Аспірант А. Шрем об’їхав їх 17 в Коранському і Люксембурзькому районах. Було встановлено, що “к швабским колониям относятся Остгейм, Корнталь, Александровка, Принцифельд, Александерталь (смеш. Швабско-русская), Фрейденталь, Хейбуден, Луизенталь, Шенталь, Мирау, к беллемезским – Вассеррейх, Даудрисхфельд, Гронталь, Неймериенталь, Беловеж, Рундевиз, Колчиновка, Ной-Ямбург, Гросс-Вердер, Клейп-Вердер, Лудвигсталь, Дермштадт, к прусским – Фридрихталь, Фрейденталь (пруско-швабская), Люксембург, Вергталь, Ясиновка.

Здесь было записано 156 текстов народных песен. Широкое рас-

пространение у старшего поколения имели сентиментальные баллады и песни конца XVIII и начала XIX вв. Отмечено также возникновение большого количества новых песен на местные события.

По этим двум районам еще в двадцатые годы сохранились архивные документы 1835-1860 гг., дающие чрезвычайно ценный историко-бытовой материал из жизни немцев на Украине”.

Якось вже природно ввійшло в нашу свідомість, що німці на українській землі поселені тільки в південних районах. Але їхні колонії, як відзначалося вище, були і в північних регіонах. Зокрема в Конотопському окрузі. Тут особливо виділялася лютеранська колонія Білі Вежі. Крім неї, існували ще 3 лютеранські (Городок, Кальчинівка, Рудневізія) і 2 католицькі (Великий Вердер, Малий Вердер) колонії. Ось що говориться у звіті про поїздку до них 1927 року:

“1. В области материальной этнографии мы обнаружили, что в форме построек и планировки двора до сих пор сохранились особенности немецкого крестьянского жилища в сочетании с местными украинскими формами; женщины сохранили национальный костюм, исчезнувший в других немецких колониях.

2. В области фольклора было найдено несколько старинных песен, не записанных до сих пор ни в одной из немецких колоний СССР. Всего записано 17 песен и несколько поговорок. Такая небольшая цифра объясняется неудачно выбранным для поездки временем (страдная пора).

3. Главное внимание нами было обращено на изучение диалекта. Мы установили, что говоры этих колоний относятся к группе диалектов верхне-гассенских и сохранили его признаки в более архаической форме, чем родственные диалекты Германии и колонии – выселки в южной Украине (Мариупольский округ). В то же время обследованный диалект испытал и продолжает испытывать влияние украинского языка. Это сказывается и в словарных заимствованиях, и в фонетической системе. Нами был записан как активный, так и в значительной части и пассивный словарь Белых Веж, что составило в общей сложности 1200 слов. Кроме того, во всех колониях, за исключением католических (обрусевших), мы произвели запись по анкете, содержащей 40 фраз Венкера и 200 слов профессора В.М. Жирмунского. На основании анкет мы констатировали, что между говорами отдельных колоний существуют некоторые отличия, правда, незначительные. Нам удалось записать на фонограф ряд составленных нами фраз, иллюстрирующих некоторые фонетические явления говора Белых Веж и часть фраз Венкера. Кроме того записано 2 импровизи-

рованных рассказа о прошлом колонии и 1 песня...

В. Погорельская, Т. Сокольская, Л. Зиндер”.

Як відомо, Крим у ті роки не входив до складу України. Але нині, в зв'язку з питанням про повернення на Україну депортованих народів, у тому числі і в Крим, слід згадати і німецькі колонії на півострові. Вивчення їхнього життя, тісно пов'язаного з українськими колоніями, там в історико-етнографічному плані здійснювалося в 1927 році вже згаданим професором В.М. Жирмунським. Він підкреслює, до речі, що ця робота була проведена в найстаріших німецьких поселеннях Криму: Феодосійському повіті – Цюріхталь, Гейльбруни, Генценберг, у Симферопольському – Нойзати, Розенталь, Фріденталь, Кроненталь. У них було зібрано близько 200 пісень з мелодіями і 50 – без мелодій; складено опис народних свят, весільних обрядів; записано 22 старовинних заговори.

У 1926 році в Криму проживало 44000 німців, що складало 6,1% до всього населення.

Ось як описує українець-заробітчанин Ю. Будяк німецьку колонію Абакли в Криму: “Жили вони заможнo, а чимало були просто багатіями. Середняк мав від 100 до 150, а багато мали по 500, 800 і більше десятин. Але цікаво, що земля та була в них не поділена: вся вона була розбита на кілька даг (“рук”), залежно від якості, і кожний господар мав у кожній з них ділянку, пропорційну всій його землі. Але ці ділянки щороку мінялися. Це зрівнювало всіх у користуванні кращою чи гіршою землею і запобігало виникненню будь-яких конфліктів чи просто непорозумінь на цьому ґрунті (подібний принцип розподілу угідь між куренями практикувався і на Запорізькій Січі. – В.С.).

Таким чином, кожен господар хоч і знав, скільки в нього землі, але де саме вона була – йому невідомо, і це спричинилося до уважного ставлення кожного до всієї землі, а не лише до своєї.

Обробляли землю і збирали вражай кожен окремо, як і взагалі допомагали один одному, коли в цьому була потреба.

Худоби в кожного було досить: навіть найбільшій мав її принаймні голів 20-25, від коней до свиней.

Вражала дивовижна організованість роботи і висока продуктивність її. В роботі – завжди система, порядок, плановість, пов'язання різних її процесів. І тому, коли в наших колоніях працювало 20-25 душ, у німця цю роботу виконували 4-5, найбільше – 6 душ, тільки значно краще. Це, так би мовити, природжена здібність не тільки любити працю, а й уміти організовувати її якнайкраще, найдоцільніше. Вся робота побудована так, що не тільки

примушує добре працювати, а й просто заохочує робити все добре і вправно. Тим більше, що й господарі, які б багаті вони не були, працюють з вами, і до того так, що вам не завжди пощастить з ними зрівнятися. Але були й інші стимули. По-перше, платня: хорошому робітникові німець платив у 4-5 разів більше, ніж платили у нас вдома. Колонія була невелика, всього 12 дворів, симетрично розташованих по обидва боки широкої, чистої й деревами обсаженої вулиці. Ця симетрія була просто дивовижною: кожний двір був точнісінько таким, як і інші, з однаково розташованими будівлями.

По-друге, харчування. Влітку ми їли 5 разів на день: перед сходом сонця – сніданок: здоровенний бак звареної на чистому молоці кави, до неї цукру досхочу, булки, масла – теж, а до цього ще ставиться ковбаса, шинка або копчене сало. Їж, скільки господь допоможе. Годині о 7-8 – підобідок: жирнючий суп, знову ковбаси, шинка, масло – всього досхочу. О 12-й годині обід: борщ або суп із свининою, жирний – не продмеш, на друге – печеня або котлети, на третє – кисіль або взагалі щось солодке. А води можеш зовсім не пити: дається стільки молока, що пили його замість води. Полудень (годині о 4-5): сало, масло, молоко солодке чи кисле або сметана. Увечері вечеря: гаряча страва – суп якийсь м'ясний, а на додачу завжди ковбаса, і шинка, і сало, і молоко... Їж хоч розпережися!

Наш звичайний селянин, що цілий день порається коло 3-4 товарок, та й то не зовсім добре, тут буквально перероджується: ще до сонця у нього попорано. 20-30 штук худоби – нагородано й почищено! – із сонцем він готовий на роботу іншу!”

Сильний німецький колоніст-хлібороб не влаштував Радянську владу – він не хотів іти в колгосп. Таких, як і українців, висилали в північні райони, домагаючись суцільної колективізації. Але це водночас породжувало емігрантські настрої, з якими також боролася влада.

Так, член колегії Наркомату освіти УРСР Калюжний у терміновій доповідній записці до Секретаріату ЦК КП(б)У з Херсона писав 10 березня 1930 року: “Подробніше про становище в німецькому (Високопільський) районі на Херсонщині – пишу окремо. Колективізація тут проведена майже на 100%, і є всі підстави до того, щоб це були здорові, міцні колективи. Але “емігрантські” настрої ще дуже сильні, вони лише приховались, пішли “углиб”, вичікуючи невдачі і провали колективів. Необхідно зміцнити позиції щиро радянських, бідняцько-середніх мас, що пішли на колективізацію і потягли за собою всю масу, сподіваючись на підтримку Радвлади, що допоможе вийти з господарчої кризи, яка тут склалася внаслідок

засушливих років, і емігрантського руху, що підривали господарку району. Не вистачає на посів ярої пшениці, а засіяти призначений на цю культуру по плану клин іншими культурами – значило би зірвати намічений план сівозміни й дискредитувати владу і колективізацію. Необхідно негайно відпустити в кредит з державного фонду достатню кількість ярової пшениці для німецького району (в єврейському Калініндорфському районі становище ще більш катастрофічне) – це підніме авторитет колективів, втягне населення в господарчу роботу, приб'є емігрантську агітацію. В Херсоні 120000 пудів резервних фондів посівмату, а розпоряджень виразних про можливість передати його населенню для посіву ще нема з центру, а тим часом почалися польові роботи. Потрібні негайні вказівки, аби не допустити того, що посіють ячмінь, а запаси пшениці стоять в резерві, і не буде поширена посівплоща.

Закінчивши роботу в німецькому районі, перебираються в Бериславський і Каховський райони, де є окремі німецькі села й сільради – по цих селах дуже погане становище й сильна “емігрантська” агітація, а наша робота – слабенька”.

Німці-хлібороби добре вживалися з українцями. Про це свідчать дані про кількість останніх в їхніх колоніях у Молочанському районі. Так, у Розенарті, крім 187 німецьких господарств, в яких мешкало 1245 осіб, було 137 українських (477 осіб). У Вернердорфі, відповідно, 196 (781) і 54 (89), Рікенау – 314 (1649) і 170 (858), Реднейверті – 268 (1909) і 40 (206). До речі, слід відзначити, що також дружно сусідили німці й українці в Республіці німців Поволжя, центр якої – місто Енгельс – колишня українська слобода Покровська.

А ось коли прийшли голодні 1932-1933 рр., то українським німцям-хліборобам довелося випити гірку чашу разом з українськими побратимами. І тут не можу не сказати про один факт: для допомоги голодуючим німцям України в Німеччині зібрали 500 тисяч марок, але Радянська влада оголосила, що голоду в Україні немає, і відмовилася прийняти цю допомогу. І вмирали й українці, і німці – всі, хто жив в Україні.

Катастрофічне становище німецьких колоністів зафіксоване в багатьох інших листах до консулів Німеччини в Україні. Скажімо, ось який лист був надісланий з села Вормс Одеської області: “Я, Амалія Маух, звертаюся в комітет допомоги. Дорогі брати і сестри! Я одинока жінка, маю 5 дітей і стару матір. Допоможіте нам, не дайте померти голодною смертю. Чоловіка засудили на 15 років і вислали на північ. Ми тут без батьківщини, все в нас забрали, всюди нас

переслідують. Допоможіть нам, врятуйте від загибелі”.

У відповідь на численні звертання українських німців про допомогу на їхній історичній батьківщині створюються товариства “Брати в нужді”, “Фаст і Діамант”, “Комісія по пересиланню пакетів у СРСР”, “Центральний комітет німців Чорномор’я” та інші, яким доручається безпосередня робота – відправлення в СРСР грошових коштів.

За даними Голови Державного Політичного Управління УРСР В. Балицького, з квітня 1933 по квітень 1934 року на адресу німців-колоністів було переказано:

- в Одеську область – 132321 крб. золотом;
- Дніпропетровську – 203000 крб. золотом;
- Київську – 90000 крб. золотом;
- Донецьку – 60000 крб. золотом;
- Молдавську автономію – 2500 крб. золотом.

Але ці допомоги українські німці змогли отримати в дуже малій кількості, оскільки комуністична влада змушувала їх передавати “гітлерівські” марки у фонд... міжнародної організації пролетаріату.

Колоністка Емілія Фреер з села Альтонау в лютому 1934 року писала в німецьке консульство: “Я з усім бажанням хочу інформувати, як ми, бідні німці, гостро нужденні люди, не маємо права прийняти матеріальну допомогу з-за кордону. Навпаки, ми від цього абсолютно мусимо відмовитися. Якщо хтось що-небудь прийме і не відішле назад, підлягає штрафу чи арешту. Ця червона сволота бере це собі і зміцнюється, а тому я хочу, аби Ви моє звернення послали за кордон і опублікували в “Рундшау”, вказавши, що до нас не дозволяється переказувати жодного пфенінга...”

Механізм цього спрямованого геноциду значною мірою розкривається в листі начальника політвідділу Акаржанської МТС Спартаківського району на Одещині Полянського до першого секретаря ЦК КП(б)У Станіслава Косіора: “На мій шифрований телеграфний запит тов. Каганович запропонував нам шляхом постановки масової роботи добитися відмови колгоспників від цієї допомоги і передачі цих грошей на користь ЦК МОПРу (Международная организация помощи рабочим). Ми так робили: колгоспники відмовлялися від цих грошей, передаючи їх МОПРу, і в доволі ввічливій формі повідомляли про це в Берлін.

Не важко собі уявити, скільки праці, енергії, безсонних ночей коштувала нам ця робота. Поряд з нашою діяльністю, створенням відповідної обстановки, за якої колгоспник – ошадливий, скупий

бюргер, німець-колоніст, посоромився б одержати гроші від наших ворогів, треба було обробляти й індивідуально кожного колгоспника, котрий отримав повістку на закордонний переказ. Варто було нам однак трохи недоглянути, як колгоспна сумка повна всякого торгсиновського добра. Адже надто велика була спокуса – в Торгсині так сліпучо біліло борошно, крупи, так апетитно пахли дунайські оселедці, а в хаті в колгоспника і кукурудзяного борошна в той час не було...”

З огляду на широкий розмах допомоги українським німцям комуністична влада України вживала всіляких репресивних заходів. У листі на ім'я Сталіна Павло Постишев і Панас Любченко повідомляли: “З свого боку ми зробили таке:

1. Арештували і притягли до відповідальності ряд працівників Торгсину за їхню, по суті, провокаторську роботу.
2. Відрядили в німецькі райони ряд працівників для посилення роботи за демонстративну відмову від гітлерівської допомоги і передачу цих коштів МОПРу.
3. Арештовуємо агітаторів, кореспондентів і організаторів звернення до Гітлера за допомогою.
4. Але цього недостатньо. Через це просимо ухвалення додаткових заходів з боку ЦК ВКП(б), а саме:
5. Схвалити заходи якщо не до припинення, то до рішучого обмеження явно провокаційного пересилання переказів, що носить характер відкритої політичної кампанії.
6. Шляхом втручання Наркомзаксправу заборонити всякого роду виїзди представників консульств у села для роздачі допомоги і ведення провокаційної роботи. Тих представників консульства, хто виїде після попередження, арештовувати за контрреволюційну роботу.
7. Ужити заходи по лінії Торгсину до припинення прийому фашистських переказів для реалізації своїми відділеннями”.

А в цей час, коли голодували українці, німці, інші народи України, її керівники з дружинами відпочивали на закордонних курортах, у тому числі й німецьких.

До речі, комуністичний режим ще й організував “протести” самих німців проти допомоги з Німеччини.

Разом з “розкуркулюванням” українських німців-хліборобів Радянська влада нищила і їхню національну культуру. В чергу закривалися кірхи – німецькі церкви, які віддавалися під різні господарські приміщення. В середині 30-х років ліквідувалися національні райони і сільради, почалося гоніння на німецьку

інтелігенцію: священників, учителів, лікарів. Частина з них було знищено, інші кидали села і перебиралися в місто.

Після голодомору 1932-1933 років українських німців чекали нові випробування, що пов'язувалися з приходом Гітлера до влади в Німеччині. Згідно з телеграмою ЦК ВКП(б), Політбюро ЦК ВКП(б) У 9 грудня 1934 року ухвалило спеціальне рішення “Про німецькі райони”, яким передбачалося, зокрема, “тщательно просмотреть состав руководящих кадров указанных районов, а также наметить мероприятия в области школы”.

Цю роботу спеціально утворена комісія в складі Попова, Любченка, Якіра та Балицького мала здійснювати протягом семи днів.

Крім того, передбачалося послати в німецькі (а також у польські) райони “руководящих работников для разъяснения населению, что Советская власть не терпит малейших попыток антисоветской деятельности или агитации и не остановится перед тем, чтобы отказать в праве проживания в СССР или вышлет всех лиц, относящихся нелояльно к Советской власти, в отдаленные места СССР”.

Через два тижні Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює нове рішення “Про виселення з прикордонних районів”, що визначає регіони, в яких мають працювати спеціальні комісії. Їм доручається:

“1. Определить количество и составить поименные списки антисоветских элементов, подлежащих выселению на север.

2. Определить села, примыкающие к военно-оборонным пунктам (укрепленные пункты, склады, мосты, железные дороги, шоссе и т.п.), из которых должно быть либо частично, либо полностью выселено население по оборонным соображениям.

3. В остальных пограничных районах, в частности с компактной массой польского и немецкого населения, наметить села, из которых должно быть произведено выселение одиночников, злостно не выполняющих свои обязательства перед государством, и тех колхозников, которых нельзя считать благонадежными в условиях пограничной полосы, наметить количество подлежащих выселению, организовать составление списков (виділені слова дописано рукою С. Косіора. – В.С.).

(...) в) Командировать в районы Днепропетровской, Харьковской областей, Старобельщины и восточной части Одесской области 20 работников для того, чтобы выяснить, какое количество семей может быть переселено в эти районы из пограничной полосы, исходя из наличия годных жилых построек и построек, которые мо-

гут быть отремонтированы в более или менее короткий срок.

г) В целях укрепления пограничной полосы благонадежными элементами считать необходимым завербовать для переселения в пограничные районы из Киевской и Черниговской областей по две тысячи семей лучших колхозников и активистов.

Киевскому обкому (тт. Ильину и Василенко) и Черниговскому обкому (тт. Маркитану и Загеру) внести ЦК практические предложения о проведении в жизнь этого решения.

Поручить т. Паперному внести ЦК предложение о формах и размерах хозяйственной помощи колхозникам, переселяемым в пограничные районы.

д) Поставить перед ЦК ВКП(б) вопрос о доприселении в пограничные районы двух тысяч демобилизованных красноармейцев.

е) Настоящее постановление внести на утверждение ЦК ВКП(б).
С. КОСИОР”.

Ці погрози не забарились...

Невдовзі починається виселення німців з прикордонних районів тодішніх Київської та Вінницької областей. Дорога цим виселенням лежить до Казахстану. На їхні місця “доприселяють”, як правило, червоноармійців або перевірених у лояльності до комуністичної влади.

Услід за цим репресії падають на німецьку національну школу. Так, у травні 1936 року Секретаріат ЦК КП(б)У розглядає питання про перегляд німецькомовних підручників і складу викладачів німецьких навчальних закладів. Внаслідок цього було ухвалено рішення, підписане Постишевим, Косіором і Поповим: “Вскрытием немецкой фашистской организации выяснилось активное участие фашистов в составлении учебников для немецких школ и техникумов. В связи с этим предложить Отделу школ ЦК КП(б)У – тов. Мойсеенко:

1. Выделить группу товарищей для пересмотра всех учебников, изданных на немецком языке для средних и высших школ и техникумов.
2. Организовать просмотр всего преподавательского состава немецких учебных заведений с тем, чтобы очистить их от политически неблагонадежных элементов”.

Уже з січня 1937 року німців огульно звинувачують у шкідництві в промисловості УРСР. Ось що, зокрема, заявив у той час кандидат у члени Політбюро Саркісов на Пленумі ЦК: В “питанні розкриття німців-фашистів проведено велику роботу... німці, які перепліталися з фашистами, розставили свої тенета по великих електростанціях... Я

гадаю, що ми тут повинні піти сміливіше по лінії виселення багатьох німців з Донбасу. Вони нам не потрібні. Наші люди, господарники, обійдуться без них. Пора. Скільки років, як вони засіли в Донбасі. Треба вислати німців”.

У серпні 1937 року Політбюро ЦК КП(б)У затверджує постанову Раднаркому України про ліквідацію німецького відділу при Дніпропетровській театральній школі та болгарського відділу при Одеській театральній школі. І якщо при цьому ухвалюється рішення про вибір “до Одеської театральної школи національних контингентів молдаван і болгар, які проходять курс навчання на загальних підставах, а тим, однак, що за навчальним планом для них відводяться спеціальні години для вивчення рідної (болгарської і молдавської) мови”, то про підготовку артистів з числа німецької молоді в цьому документі не згадується.

У той же час ЦК КП(б)У надавав особливої уваги Одеському німецькому педагогічному інституту. 4 грудня 1937 року за поданням Одеського обкому партії знімають з посад директора цього вузу Єрихимовича та парторга Грінштейна. Ставиться завдання “допомогти обкому в доборі кадрів, особливо педагогами комуністами і комсомольцями”, а також в організації науково-дослідної роботи і зміцненні партійно-масової роботи в інституті.

Але вже через чотири місяці, 10 травня 1938 року, за участю нового керівника УРСР Микити Хрущова Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює рішення “Про реорганізацію національних шкіл на Україні”, в якому особливо підкреслюється, “що вороги народу – троцькісти, бухаринці й буржуазні націоналісти, які орудували в НКО (Народному комісаріаті освіти. – В.С.) УРСР, насаджували національні німецькі й інші школи, перетворили їх в очаги буржуазно-націоналістичного впливу на дітей”.

А відтак, мовляв, “практика насадження національних шкіл завдала величезної шкоди справі правильного навчання і виховання, відгороджувала дітей від радянського життя, позбавляла їх можливості прилучатись до радянської культури і науки, не давала можливості надалі набувати освіти в технікумах, вищих учбових закладах”.

Це був вирок німецькій школі, як і всій системі освіти національних меншин, про що й засвідчували подальші рядки цієї постанови, підписаної в.о. секретаря ЦК КП(б)У Микитою Хрущовим: “Виходячи з рішення ЦК ВКП(б), Політбюро ЦК КП(б)У визнає недоцільним і шкідливим подальше існування особливих національних шкіл, особливих національних відділів та класів при

звичайних російських школах”.

Ліквідували, таким чином, всі німецькі школи, Одеський німецький педагогічний інститут реорганізували в Інститут іноземних мов. Уся ця робота мала здійснюватися під особистим контролем і керівництвом перших секретарів обкомів партії.

У розвиток цієї постанови Рада Народних Комісарів УРСР у червні 1938 року провела відповідну реорганізацію. Так, припинили своє існування 369 німецьких початкових шкіл, у яких навчалося 16717 учнів, 146 неповних середніх (3752 учні), 28 середніх (10364); німецько-українських: 77 початкових (3342), 32 неповно-середні (3752), 11 середніх (2577), німецько-російських: 6 початкових (223), 5 неповно-середніх (412), 4 середніх (701); німецько-українсько-єврейських: 3 початкові (217), неповно-середня (247); німецько-єврейських: 3 початкові (149); німецько-українсько-російських: 2 початкові (88), 2 неповно-середні (197), 2 середніх (575).

Крім Одеського німецького педагогічного інституту, ліквідували також (з переведенням, як правило, на російську мову викладання) Пришибську німецьку ветеринарно-фельдшерську школу, Ландауську німецьку сільськогосподарську школу, німецький національний відділ при Кіровській сільськогосподарській школі механізації, Молочанську німецьку фельдшерсько-акушерську школу, Хортицьку німецьку педагогічну школу.

Черговим етапом наступу на права національних меншин була реорганізація національних районів.

У 1938 році в Одеській області, наприклад, Петерстальську, Юзефстальську, Марієнтальську, Францфельдську, Кляйн-Лібентальську, Спартаківську, Олександргільфську і Нейбурзьку німецькі сільради з кількістю населення 14105 осіб передали новоствореному Овідіопольському району, в якому вже переважало українське населення (16368 осіб).

Ще одну німецьку сільраду Спартаківського району – Фрайдентальську (1689) – передали до Біляївського району.

Подібним чином розформували і Карл-Лібкхнехтівський район. Карл-Лібкхнехтівську, Шпеєрівську, Ватерлооську, Рорбахську, Катеринентальську, Карлсруєську та Йоганестальську (всього 16394 осіб) – підпорядкували Веселівському району (українців там налічувалося 12000 осіб, інших національностей – 305), Вормську (1972) – Березівському Одеської області, а Зельцьку (1654), Гельбштадську (1315), Шейнфельдську (558) – Варварівському Миколаївській області.

Страсбурзьку, Баденську, Зельцьку, Ельзаську і Кандельську

сільради (всього – 12830 осіб) Зельцьського району приєднували до Роздільнянського району Одеської області, в якому також переважали українці.

Таким же чином було ліквідовано Фріц-Гекертівський район Миколаївської області, Люксембурзький, Молочанський та Ротфронтівський райони Дніпропетровської області.

Після пакту Молотова-Ріббентропа й приєднання Західної України німецьке населення Галичини і Волині було репатрійовано в Німеччину. Така ж доля випала в 1940 році й німцям Буковини й Бессарабії.

Як і 1914 року, з початком гітлерівського вторгнення починаються репресії проти німців України. Приводом для цього послужило бойове донесення № 28/ОП штабу Південного фронту на ім'я Сталіна і Головкама Південно-Західного напрямку Будьонного з Вознесенська 3 вересня 1941 року. В документі, зокрема, зазначалося: “1. Военные действия на Днестре показали, что немецкое население стреляло из окон и огородов по отходящим нашим войскам.

Установлено также, что вступающие фашистско-немецкие войска в немецкой деревне 01.08.41 г. встречались хлебом-солью.

На территории фронта имеется масса населенных пунктов с немецким населением.

2. Просим дать указание местным органам власти о немедленном выселении неблагонадежных элементов.

Тюленев, Запорожец, Романов”.

На бланку цієї шифрограми Сталін наклав таку резолюцію: “Т(овари)шу Берия. Надо выселить с треском. И.Ст.”

А 31 серпня 1941 року було ухвалено постанову Політбюро ЦК ВКП(б) “Про німців, які проживають на території Української РСР”, якою НКВС СРСР доручалося:” 1) Немцев, состоящих на учете как антисоветский элемент, арестовать; 2) Остальную часть трудоспособного мужского населения в возрасте от 16 до 60 лет НКО мобилизовать в строительные батальоны и передать НКВД для использования в восточных областях СССР”.

Німці Лівобережної України і Криму були виселені спочатку на Північний Кавказ, а потім у Казахстан. Тих, хто проживав на Правобережній Україні і в Західному Причорномор'ї, виселити просто не встигли.

Частина цих німців фашисти залучили для допомоги окупаційній адміністрації.

Відступаючи з України, гітлерівці вивезли з собою 350000

німців спершу в Польщу, а потім у Німеччину.

Необхідно сказати й про те, що Гітлер планував зібрати 45 тисяч німецьких колоністів, які жили по всій Україні, й поселити навколо так званого району Гегевальд, де поблизу Вінниці була збудована його головна ставка. З цією метою в листопаді 1942 року населення семи сіл поблизу Калинівки було депортовано з тим, аби звільнити місця для німецьких колоністів з Волині.

До речі, фюрер планував заселення півдня Криму німцями з Палестини.

Після 1945 року СРСР добився повернення 250000 українських німців, яких не вернули на їхні обжиті місця, а переадресували в Комі АРСР і Середню Азію – рубати ліс і добувати вугілля.

Таким чином, німецька колонія в Україні перестала існувати. Оголошена 13 грудня 1955 року амністія німцям не дала їм права повернутися на попередні місця проживання.

Через це й не дивно, що в переписі населення України 1959 року в графі “німці” стоїть прочерк. І лише в 1970 їх уже повернулося 29871, у 1979 – 34139, а в 1989 – 37849. Але всі депортовані мають право на повернення на рідні їм землі. Таке право сьогодні їм гарантував тільки Президент України. І хотілося б, щоб слова його не розійшлися з ділом.

1. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века. (1917-1858). – М.: Издательство “Наука”. 1976. – 307 с.
2. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. XI. Ч. 1. Херсонская губерния. (Составитель Генерального штаба капитан Рогань и штабс-капитан Фон-Витте и Пестов). – СПб., 1849.
3. Клаус Х. Наши колонии: Опыты и материалы по истории и статистике иностранных колоний в России. – СПб.: Типография В.В. Нусвальта, 1869. – 455 с.
4. Німці в Україні. 20-30-ті рр. XX ст. Збірник документів державних архівів України / Упорядн.: Л.В. Яковлева, Б.В. Чирко, С.П. Пишко. – К.: Інститут історії України, 1995. – С. 23-27.
5. Советские немцы: история и современность. Материалы Всесоюзной научно-практической конференции. Москва, 15-16 ноября 1989 г. // Ред. В.Г. Чеботарева. – М., 1990. – 386 с.
6. Кудряченко А.І. Лиха доля німців // Трибуна. – 1993. – № 6.
7. Україна й німецька меншина, що в ній живе // <http://www.dju.org.ua/DJU/deutsche.htm>.